

Sunykusių audyklų pėdsakais: Vilnius, Skapiškis, Santekliai

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: lijana.sn@gmail.com

Straipsnio objektas – mažiau žinomų XIX a. pabaigos–XX a. I pusės audimo raidos faktų apžvalga, papildysianti iki šiol fragmentiškai nušviestą modernios lietuvių tekstilės organizacinį periodą. Daugiausia kalbama apie audimo puoselėtojas, dirbtuvių-mokyklų steigėjas, prisidėjusias prie tradicinio amato tęstinumo, nepretenduojant į visapusišką audyklų organizatorių nuveiktų darbų arba audėjų sukurtų dirbinių analizę. Pasitelkus rašytinius ir archyvinius šaltinius, taikant daugiausia faktografinį tyrinėjimo metodą, siekiama tekstilės istoriją papildyti informacija, praplėsiama praėjusio amžiaus pirmųjų dešimtmečių audimo raidos panorama.

Raktažodžiai: XX a. I pusės lietuvių tekstilė, audimo dirbtuvės, dailieji amatai, Ona Bagnickaitė, Anna Mohl (Ona Molytė, Ona Moliūtė), Vanda Silvestravičaitė (Silvestravičiūtė), Antanas Žmuidzinavičius

Lietuvių dailėtyrininkams susidomėjus anksčiau tik etnografų ir istorikų gvildentomis amatininkystės problemomis, ėmus tyrinėti kasdienybės kultūrą, atskleista naujų faktų, leidžiančių kitaip traktuoti XIX a. pabaigos–XX a. I pusės kultūros, meninės veiklos ir dailės funkcionavimo valstybėje reiškinius. Praėjusio amžiaus pirmųjų dešimtmečių lietuvių dailės raida, dar prieš dešimt–dvidešimt metų laikyta vėluojančia, atsilikusia, kurta negausios dailininkų bendruomenės, šių tyrinėjimų fone iškilo kaip sudėtingesnė, įvairialypė, susiejusi bendriems tikslams ne tik skirtingoms estetinėms pažiūroms atstovavusius menininkus, bet ir kaimo bei miesto amatininkus, to meto šviesuomenę, pramonininkus, mecenatus. Amatų organizavimas buvo tapatinamas su opių visuomenės socialinių ir kultūrinių problemų – pobaudžiavinio kaimo valstiečių užimtumo ir ekonominės gerovės, tradicinių amatų tęstinumo – sprendimu. Profesionali meninė veikla anuomet pynėsi su mėgėjų kūryba, rinką užpildžiusiems amatininkų dailiesiems dirbiniams buvo atverti keliai į parodų sales. Kaimo dailiuosius amatus skatino ne tik liaudies meno svarbą suvokę tautinio sąjūdžio veikėjai, bet ir to meto šviesuomenė, ypač dvarininkai, kurie, užsikrėtę kapitalizmo pagimdytomis pažangaus ūkininkavimo idėjomis, skatino valstiečius plėtoti dailiuosius amatus, supirkdavo, rinkdavo ir eksponuodavo jų dirbinius žemės ūkio parodose.

Iš namudinių amatų Lietuvoje populiariausias buvo audimas. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje dar audė kone kiekvienoje kaimo troboje, todėl, užsibrėžus šiam amatui suteikti komercinį pobūdį, nereikėjo ypatingų investicijų ar esminio kaimo meistrų perorientavimo, svarbesni buvo organizaciniai darbai: suburti amatininkus, išmokyti juos austi modernesnėmis staklėmis, aprūpinti žaliavomis ir audinių raštų pavyzdžiais, supirkti išaustus dirbinius ir pasirūpinti jų realizavimu. Iki šiol daugiau dėmesio sulaukė tarpukario dailioji amatininkystė. Tai lėmė ma-

žesnis istorinis nuotolis, skiriantis mūsų laikus nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio – laikotarpio, kai nepriklausomoje Lietuvoje pradėta koordinuoti amatininkų veiklą. Nuveikti darbai užfiksuoti Žemės ūkio rūmų metinėse ataskaitose, periodiniuose spaudiniuose ir specialiojoje literatūroje amatininkams, teikiančioje faktinės medžiagos apie amatų reguliavimą instituciniu mastu. Akivaizdžiai susidūrėme su dar gyvais tarpukario amatų sąjūdžio dalyviais, matėme jų kūryboje plėtojama liaudišką stilistiką (dažna sovietinio „Dailės“ kombinato audėja jaunystėje audė „Marginiams“), kurios principai buvo suformuoti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Tuo tarpu XIX a. pabaigos–XX a. pirmųjų dešimtmečių audimo plėtotė, ypač jos komercinė – serijinių dirbinių – sritį, kurią globojo pavieniai asmenys (daugiausia dvarininkai) ir visuomeninės organizacijos, dar gaubia užmarštis. Kalbant apie šį laikotarpį aukso vertę įgyja kiekvienas naujas faktas, leidžiantis po trupinėlių rekonstruoti tekstilės raidos visumą.

Nuo XX a. pabaigos lietuvių dailėtyrininkams pradėjus taikyti sociokultūrinio kontekstu grįstą istorizmo metodologiją, greta grynosios dailės iškelti ir anksčiau meno statuso vertais nelaikyti reiškiniai. Suaktyvėjusią amatų plėtotę tyrinėtojai siejo su praėjusio amžiaus pradžios lietuvių dailės gyvenimo specifika – tautiniu sąjūdžiu, visuomenės susidomėjimu liaudies menu, jo rinkimu, nacionalinio stiliaus propagavimu profesionalioje dailėje ir europiniais reiškiniais, ypač Dailės ir amatų sąjūdžiu, naikinusi ribas tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų veiklos sričių, skatinusiu kūrėjų veiklos universalumą, tautinio išskirtinumo paieškas¹. Laimos Laučkaitės knygoje „Vilniaus dailė XX a. pradžioje“ prabilta apie menkai žinomas grafitės Annos Mohl ir kitų dvarininkų tekstilės dirbtuves provincijoje², Giedrės Jankevičiūtės monografijoje „Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.“ minimos anuometinės audimo dirbtuvės ir tekstilę kūrusieji menininkai³, Jolanta Širkaitė knygoje apie Sofiją Dembovskytę-Romerienę užsiminė apie 3-iajame dešimtmetyje dailininkės įsteigtą audyklą Tytuvėnų dvare⁴, bendra audimo plėtos panorama apžvelgta Teresės Jurkuvienės rašiniuose apie juostas⁵. Tačiau šiose menotyrininkų publikacijose (išskyrus T. Jurkuvienę) tekstilės plėtotė paliesta tik fragmentiškai, siejant ją su autorių specifinių tyrinėjimų problematika, todėl šiame straipsnyje siekiama XX a. I pusės tekstilę ir amato koordinatorių paveikslus nušviesti išsamiau, praturtinant juos nauja informacija, tikslinant kai kuriuos faktus ir interpretacijas. Kartu norima papildyti šio straipsnio autorės publikacijas praėjusio amžiaus pirmosios pusės audimo plėtotės tematika⁶. Tam tikslui pasitelkiami minėtųjų menotyrininkų skelbti faktai ir autorės sukaupta medžiaga, rinkta Lietuvos archyvų ir bibliotekų retų spaudinių fonduose

¹ L. Laučkaitė, *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, Vilnius, 2002, p. 122–123; G. Jankevičiūtė, *Meno ir amatų sąjūdžio aidai XX a. pradžios lietuvių dailininkų kūryboje bei veikloje, XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židynys*, Vilnius, 2004, p. 113–118; L. Šatavičiūtė, *Dailių amatų gaivinimo modelis tarpukario Lietuvoje: kaimynų patirtis, Kultūrologija*, Vilnius, 2004, kn. 11, p. 242–254.

² L. Laučkaitė, op. cit., p. 122–123.

³ G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003, p. 210–222. Prieš tai publikuotas G. Jankevičiūtės straipsnis tuo pačiu klausimu: G. Jankevičiūtė, *Art Deco ir jo apraiškos XX a. trečiojo ir ketvirtąjo dešimtmečio Lietuvos dailėje, Žmogus ir aplinka XX a. Lietuvos dailėje*, Vilnius, 1992, p. 63–101.

⁴ J. Širkaitė, *Sofija Romerienė*, Vilnius, 2005, p. 82–84.

⁵ T. Jurkuvienė, *Lietuvių juostos XX a. pirmaisiais dešimtmečiais*, *Menotyra*, 1999, Nr. 2, p. 72–77; T. Jurkuvienė, *Lietuvių liaudies juostos*, Vilnius, 2001.

⁶ Žr.: L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis. Gyvenimo ir kūrybos kelias*, Vilnius, 2003; L. Šatavičiūtė, *Dvarų audimo dirbtuvės XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos provincijoje, Dvaras modernėjančioje Lietuvoje: XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusė*, Vilnius, 2005, p. 73–84.

bei praėjusio amžiaus pirmosios pusės periodikoje. Naudotasi ir nemokslinėje literatūroje skelbtais rašiniais, ypač istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės prisiminimais apie Oną Bagnickaitę, parašytais 1971 m. Čikagoje⁷.

Komerčinės tekstilės apraiškų (audiniai, skirti kitiems vartotojams, parodoms, kolekcininkams) galima aptikti jau XIX a., tačiau planingiau serijinę audinių gamybą imta plėtoti Lietuvoje tautinio sąjūdžio laikotarpiu, kilus visuomenės susidomėjimui liaudies menu, ėmus rinkti ir sisteminti tautodailės pavyzdžius. Šis procesas paspartėjo pradėjus kurtis audimo dirbtuvėms-mokykloms, tradicinį audimą pajvairinusioms tobulesniais audimo įrankiais. Liaudiškos tekstilės plėtra užsiėmė bankininko ir visuomenės veikėjo Juozapo Montvilos 1896 m. Šėtoje (Ukmergės aps., Kauno gub.) įsteigta pavyzdinė audimo dirbtuvė-mokykla „Birutė“, taip pat XIX–XX a. sandūroje Kauno, Vilniaus, Vitebsko ir Kuršo gubernijų dvaruose jų savininkų iniciatyva organizuotos tekstilės dirbtuvės-mokyklos. Jose buvo audžiami ne tik liaudiško, bet ir modernaus stiliaus (vadinto net „anglišku“) dekoratyviniai audiniai. Dalis jų buvo kuriama pagal dailininkų parengtus projektus.

Nuodugnesni dailės tyrinėjimai iškelia vis daugiau vardų, prisidėjusių prie XX a. I pusės tekstilės plėtotės: grafitė Anna Mohl (Ona Molytė, Ona Moliūtė), Santeklių dvaro paveldėtoja Ona Bagnickaitė, kiek labiau žinoma, tačiau iki šiol tik liaudies audėja vadinta Vanda Silvestravičaitė. Tai pavardės išsilavinusių, plataus akiračio moterų, daugiausia dvarininkių, kurios daug nusipelnė puoselėdamos XX a. I pusės audimo meną. Žinome toli gražu ne visus šviesuolių biografijų faktus, kaip ir nuveiktus darbus. Anksčiau jų nuopelnai buvo ignoruojami arba menkinami dėl įvairių priežasčių: priskyrimo nelietuvių kultūrai (A. Mohl), menu nelaikytai amatų sričiai (O. Bagnickaitė, V. Silvestravičaitė), priklausymo dvarininkų luomui ar tiesiog dėl nežinojimo. Kas buvo tos šviesios moterys, be kurių dabar neįsivaizduojame modernios lietuvių tekstilės?

Iki šiol manyta, kad pirmą audimo dirbtuvė-mokyklą „Birutė“, išpopuliarinusių tradicinį audimą ir daug prisidėjusių prie jo sklaidos, Šėtos dvare 1896 m. įsteigė visuomenės veikėjas ir filantropas J. Montvila, amatų plėtros ir pozityvizmo idėjas brandinęs studijuodamas Peterburge, Vienoje, Berlyne, ten išvydęs daug realizuotų visuomeninių draugijų veiklos ir amatų palaikymo idėjų. Vis dėlto kai kurie faktai rodo, kad A. Mohl susirūpino audimu anksčiau nei Žemės ūkio banko direktorius. 1913 m. grafitė Vilniuje pažymėjo savo veiklos audimo srityje 25-metį. Ta proga spaudoje buvo vardijami jos nuveikti darbai ir minima dar prieš 1890 m. gimtajame Juozapynės dvare (*Józefinów*, Vitebsko gub.) įsteigta pirmoji audimo dirbtuvė; po kelerių metų A. Mohl dėdės dvare (dabartinėje Latvijoje) jos pastangomis atidarytos didelės audimo dirbtuvės⁸. Daugiau žinome apie 1904 m. Rečicoje (Vitebsko gub., dabar Gomelio sr.) A. Mohl įsteigtą audimo dirbtuvė-mokyklą, kuriai vadovavo „Birutės“ instruktorius galicijietis Franciszekas Janikas. Jose veikė net 15 įvairių rūšių audimo staklių, prie kurių vienu metu dirbdavo iki dešimties merginų (neskaitant dar apie dešimtį moterų, kurios buvo apmokomos aplinkiniuose kaimuose). Mokslas truko vienerius metus. Vėliau merginos ausdavo namuose ir parduodamos audinius per kelerius metus išsimokėdavo už kreditu įsigytas modernias stakles⁹. Buvo gaminami tiek moderniūs, tiek liaudiškos stiliškos audiniai. Pastarųjų populiarumą liudija 1912 m. spaudoje užfiksuotas Antano Žmuidzinavičiaus pasipiktinimas didikės audinių parduotuvėje matytu „divonu

⁷ V. Sruogienė, Pamirštoji pionierė, *Vienybė* (Akmenė), 1996 07 06 – 07 24.

⁸ Jubileusz 25-lecia pracy, *Przyjaciel*, 1913, Nr. 45, s. 718.

⁹ Mergaitėms amatų mokyklos, *Vilniaus žinios*, 1908 05 2 (06 10).

su didžtulpiais, paimtais iš Lietuvių dailės draugijos išleisto atviruko¹⁰. Grafaitės mokinių darbai įvairiose parodose buvo pelnę net apie dvidešimt apdovanojimų, o per trisdešimt jos mokyklą baigusią moterų pačios įkūrė savo audyklas¹¹.

Koks buvo A. Mohl išsilavinimas, kur ji mokėsi austi ir kas ją įkvėpė imtis tekstilės plėtotės, kol kas sunku pasakyti. Tačiau grafaitė įnešė nemenką indėlį į to meto kultūrą propaguodama tautines tradicijas ir amatus, diegdama audėjoms pasididžiavimą savo darbu. Didikei nebuvo svetimos filantropinės idėjos. Siekdama amatus paskleisti platesniuose sluoksniuose, gavusi arkivyskupijos kurijos pritarimą, 1913 m. Vilniuje, J. Montvilos Vaikų globos draugijos berniukų prieglaudoje Rasų kolonijoje (Vitebsko skg.), pagal Aleksandro Parčevskio projektą ką tik pastatytame name, A. Mohl atidarė audimo mokyklą 8–15-os metų berniukams (iki tol didikė apmokydavo austi tik merginas). Prieglaudoje buvo pastatyta 17 audimo staklių, vienu metu čia ausdavo iki dešimties mokinių, kuriuos ateityje, atsižvelgus į jų imlumą amatui, planuota įdarbinti audimo instruktoriais arba tiesiog audėjais. Mokyklos stalius būsimus audėjus turėjo išmokyti pasigaminti ar taisyti stakles. Kokių audimo būdų buvo mokoma grafaitės mokyklose, galima spėti iš 1913 m. Vilniuje vykusios liaudies meno ir smulkiųjų amatų parodos, kurioje pati A. Mohl kartu su padėjėjomis demonstravo audimo galimybes kelių rūšių staklėmis: vertikaliomis rėminėmis ir horizontaliomis („krokuvietiškomis“) gobelenams austi, mechaninėmis, su „skrajojamąja“ šaudykle ir žakardo aparatu¹². Buvo dar lengvos, net ankštai kaimo trobai tinkamos sudedamosios „suomiškos“ staklės, kuriomis buvo galima išausti dviejų aršinių¹³ pločio audinį. Atskirame paviljone buvo eksponuojami Rečicos dirbtuvės audiniai. Grafaitė parodoje užsiėmė ir propagandiniu darbu – ragino moteris tęsti motinų ir močiucių audinių tradicijas, nesizavėti vokiškais bei rusiškais raštais iš brošiūrų, kurias perša po kaimus keliaujantys prekeiviai.

Iš įvairaus mechanizacijos lygio audimo padargų ir net dvejopų gobelenams skirtų staklių galima spėti, kad didikės audimo mokyklų produkcija buvo įvairi, jose diegta ir menišką kryptį, susijusi su XX a. pradžioje visoje Europoje išpopuliarėjusiais gobelenais. Senojoje Abiejų Tautų Respublikos sostinėje „Lenkų taikomosios dailės“ (įk. 1901 Krokuvoje) ir „Krokuvos dirbtuvių“ (įk. 1913) grupuočių menininkai buvo įsteigę arti dešimties audimo dirbtuvių, plėtojusią gobeleno techniką. Sprendžiant iš „krokuvietišku“ staklių egzistavimo A. Mohl audimo dirbtuvėse, Lenkijos kolegų patyrimas jai turėjo būti žinomas.

Audimo puoselėtoja buvo viena iš 1913 m. liaudies meno ir smulkiųjų amatų parodos Vilniuje organizatorių. Grafaitės veiklos pėdsakų aptinkame visuose to meto menininkų ir visuomenės veikėjų sambūriuose, kurie buvo susiję su dailiųjų amatų plėtra. 1911 m., uždarius Šiauliuose žemės ūkio parodą, Vilniuje buvo įkurta Audimo draugija krašto audimui remti, kurios viena aktyviausių iniciatorių (kartu su šį amatą rėmusiais dvarininkais Róža Komar, Elżbieta Zyberg-Plater, Janu Ivanovičiumi ir Zygmutu Kunattu) buvo pati A. Mohl. Grafaitė buvo atidariusi audinių parduotuvę Vilniuje (Didžioji g. 10), kurioje pardavinėjo Rečicos dirbtuvėje išaustą ir kaimuose įgytą tekstilę. Parduotuvė skelbėsi superkanti kaimo moterų audinius, o tai buvo nemenka paspartis ekonomiškai nuskurusios provincijos audėjoms.

A. Mohl figūra vėl iškyla viešajame gyvenime jau užėjus karo audrai. Išliko tik pabiri faktai apie Pirmojo pasaulinio karo metų amatų raidą. Dauguma dailininkų pasitraukė į Vakarų

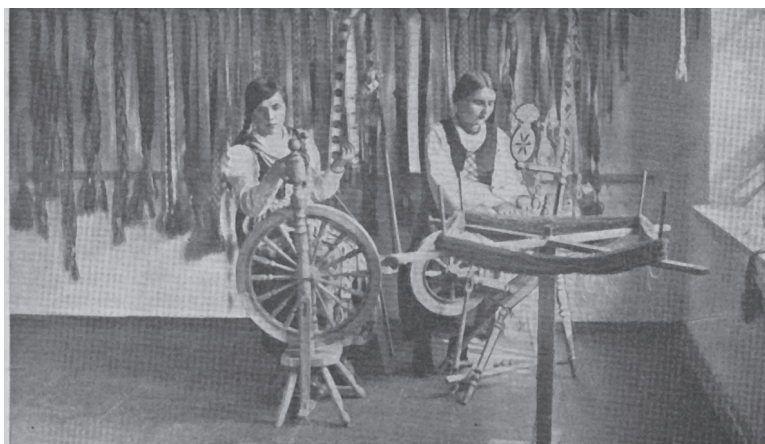
¹⁰ A. Žmuidzinavičius, Lietuvių tautodailė pas lenkus, *Lietuvos žinios*, 1912, Nr. 113, p. 4.

¹¹ Jubileusz 25-lecia pracy, s. 718.

¹² L. Życka, Wystawa drobnego przemysłu i sztuki ludowej w Wilnie, *Przyjaciół*, 1913, Nr. 38, s. 598.

¹³ Aršinas – 71,12 centimetro.

1 pav. Lietuvaitės audėjos Vilniaus Darbo namų parodoje, 1916 m. (*Sodžiaus menas*, kn. 4: *Juostos*, Kaunas, 1932)

2 pav. Lietuvaitė audėja Vilniaus Darbo namų parodoje, 1916 m. (*Sodžiaus menas*, kn. 4: *Juostos*, Kaunas, 1932)

Europą arba Rusiją. 1916 m. Vilniuje (Didžioji g. 43) kaizerinė valdžia, lietuviams pasiūlius, atidarė Darbo namus (*Wilnaer Arbeitstuben*) su lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų dirbtuvėmis bei nuolatine dailininkų ir amatininkų dirbinių paroda (1, 2 pav.). Lietuvių dirbtuvėms vadovavęs A. Žmuidzinavičius įsteigė jose medžio drožybos ir audimo skyrius, telkusius keliasdešimt meistrų¹⁴. Nuolatinėje Darbo namų ekspozicijoje Lietuvių skyriaus dirbiniai turėjo didelį pasisekimą. Labiausiai vokiečius žavėjo juostos, kurių buvo parodyta arti 300 (iš Lietuvių dailės draugijos, A. Žmuidzinavičiaus, Tado Daugirdo, E. Vileišienės, Sofijos ir Antano Smetonų rinkinių). Darbo namų audėjos neįstengė aprūpinti visų pageidaujančiųjų, todėl juostų dirbtuvė buvo organizuota Šv. Zitos tarnaičių draugijos, prisiglaudusios prie lietuviškos

¹⁴ A. Žmuidzinavičius, *Paletė ir gyvenimas*, Vilnius, 1961, p. 209; H. Kairiūkštytė-Jaciniene, *Audininkystė senovės Lietuvoje* [rankraštis], 1978, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 397, ap. 1, b. 648, l. 100;

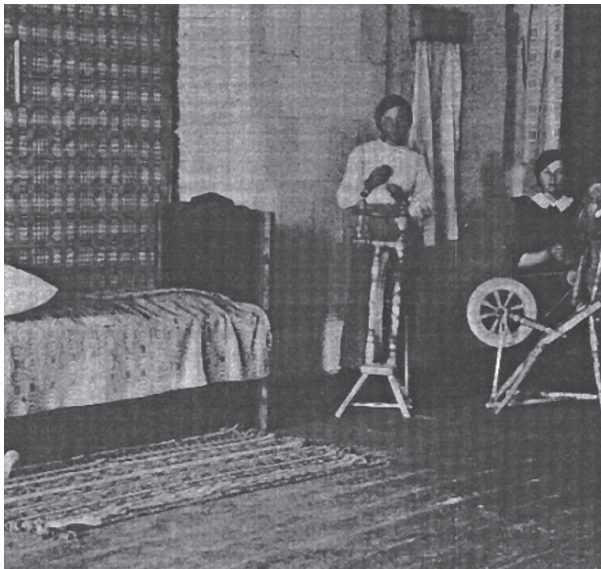
1916 m. parodoje eksponuota tekstilė gerai įvertinta karo metu Berne (Šveicarija) Lietuvai leidžiamame žurnale, žr.: C. V., *Litauische Hauskunst, Litauen*, 1916, Nr. 6, S. 6.

Šv. Mikalojaus parapijos, narėms (dirbtuvei vadovavo Marytė Strazdaitė, ją globojo draugijos pirmininkas kunigas Pranas Bieliauskas ir A. Žmuidzinavičius), audusioms juostas Darbo namams¹⁵. Juostų dirbtuvės tam tikslui karo metu pradėtos steigti ir vaikų prieglaudose, iš tokių dirbtuvėlių garsiausia buvo Šv. Mikalojaus vaikų prieglaudoje¹⁶.

Kalbant apie Darbo namų parodą ir jos eksponatus, paprastai akcentuojamos čia rodytos ir pardavinėtos lietuviškos juostos. Šį kartą dėmesį patraukė Darbo namų parodos proga išleistas nuotraukomis iliustruotas ekspozicijos vadovas (3, 4 pav.)¹⁷. Jo antraštėje A. Mohl įvardyta kaip viena parodos organizatorių (kartu su Janu Bułhaku, Stanislawu Bohusz-Siestrzencewichiumi, E. Vileišiene, Aleksandru ir Mare Žmuidzinavičiais bei kt.). Lenkų skyriuje ant sienos puikavosi grafitaitės audimo mokyklos Vilniuje berniukų išausti

3 pav. Vilniaus Darbo namų parodos vadovo *Führer durch die Ausstellung Wilnaer Arbeitstuben* viršelis (Vilnius, 1916)

4 pav. Lietuviškos trobos interjeras Vilniaus Darbo namų parodoje, 1916 m. (*Führer durch die Ausstellung Wilnaer Arbeitstuben*, Vilnius, 1916)

¹⁵ Juostų dirbtuvė darbo namų parodoje, *Lietuvos aidas*, priedas *Liusoji valanda*, 1917 11 06.

¹⁶ H. Kairiūkštytė-Jaciniienė, Audininkystė senovės Lietuvoje [rankraštis].

¹⁷ *Führer durch die Ausstellung Wilnaer Arbeitstuben*, Wilna, 1916.

5 pav. Vilniaus Darbo namų parodos lenkų skyrius. Sienas puošia A. Mohl audimo dirbtuvių Vilniuje kilimai, 1916 (*Führer durch die Ausstellung Wilnaer Arbeitstuben*, Vilnius, 1916)

dekoratyviniai gobelenai, kurių orientalistinė stilistika priminė „Krokuvos dirbtuvių“ audėjų braižą (5 pav.). Tai liudija A. Mohl imlumą madoms ir domėjimaisi įvairia tekstile – ne tik modernizuota europietiška ar liaudiška tradicija, su kurios plėtra pirmiausia siejame didikės vardą, bet ir rytietiškos stilistikos audiniais. Vilniaus Darbo namų parodos vadove nurodytas A. Mohl audimo mokyklos adresas (Bernardinų g. 8) kelia klausimą: ar 1913 m. J. Montvilos vaikų prieglaudoje veikusi audimo mokykla persikėlė iš Rusų kolonijos į senamiestį, ar Bernardinų gatvėje atidarytas jau kitas audimo padalinys, siekiant užtikrinti karo sąlygomis duonos kąsnį pažeidžiamiausiems visuomenės sluoksniams?

Jau minėta, kad daugiausia žinome apie 4-ojo dešimtmečio amatų propaguotojų darbus, kuriuos koordinavo 1926 m. įkurti Žemės ūkio rūmai. Tačiau buvo ir šios veiklos priešistorė, daugiausia susijusi su Lietuvių meno kūrėjų draugijos (LMKD, įk. 1920) užmojais plėtoti taikomosios paskirties dirbinių gamybą. 1920 m. rugpjūtį Skapiškyje atidaryta juostų dirbtuvė buvo vienas garsiausių draugijos projektų. Apie dirbtuvę įvairiu metu rašė Apolonija Valiuškevičiūtė, Klemensas Čerbulėnas, Jonas Umbrasas, Zita Žemaitytė, T. Jurkuvienė, G. Jankevičiūtė ir kt.¹⁸. Tiesa, Skapiškio dirbtuvės veikla buvo aptarinėjama kitų problemų fone, todėl šios apžvalgos nebuvo išsamios. Archyviniai dokumentai neatspindi visų dirbtuvės egzistavimo peripetijų, o prieštaringi amžininkų (P. Galaunės, A. Žmuidzinavičiaus, V. Čiurlionytės-Karužienės) prisiminimai, užrašyti 6–7-ajame dešimtmetyje, t. y. praslinkus ištisiems

¹⁸ A. Valiuškevičiūtė, Lietuvių dekoratyvinė tekstilė 1920–1940 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, Vilnius, 1975, t. 1(50), p. 118; K. Čerbulėnas, Liaudies meno kūrybiniai ir organizaciniai aspektai, *Etnografiniai tyrinėjimai 1974 m. Lietuvoje*, Vilnius, 1975, p. 176; J. Umbrasas, E. Kunčiuvienė, *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*, Vilnius, 1980, p. 64–65; *XX a. lietuvių dailės istorija*, Vilnius, 1982, t. 1, p. 119; T. Jurkuvienė, *Lietuvių liaudies juostos*, p. 29; G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, p. 212.

dešimtmečiams po dirbtuvės uždarymo, gerokai supainiojo dirbtuvės istoriją, pradedant jos egzistavimo datomis, baigiant kai kuriomis interpretacijomis. Nežinomos tikrosios dirbtuvės steigimo paskatos. Draugijos vicepirmininko režisieriaus A. Sutkaus teigimu (archyviniai dokumentai to nepatvirtina¹⁹), juostų dirbtuvės atsiradimą paskatino Susisiekimo ministerijos Geležinkelių valdybos prašymas parūpinti tautinio stiliaus juostų traukinių vagonams puošti²⁰. Iškilus tautinio stiliaus dailės poreikiui, įvairios institucijos iš tikrųjų kreipdavosi į Lietuvos meno kūrėjų draugiją, anuomet vienintelę, užsiėmusią meno gyvenimo organizavimu²¹. Gal šis prašymas tiesiog sutapo su draugijos steigiamomis amatų dirbtuvėmis, o gal tik pagreitino juostų audimo mokyklos-dirbtuvės atidarymą? Pirmaisiais draugijos įkūrimo metais kaip tik buvo vedamos derybos su įvairių tradicinių amatų atstovais (keramikais, medžio ir audimo specialistais) dėl dirbtuvių steigimo.

1920 m. rugpjūčio mėnesį Švietimo ministerija pritarė audyklos organizavimui ir skyrė jai keturis kambarius buvusio Skapiškio vienuolyno patalpose, kur jau veikė pradžios mokykla, buvo įrengti mokytojų ir miestelio gyventojų butai²². Dirbtuvės įrengimo darbai gulė ant jos vedėjos Vandos Silvestravičaitės pečių. Tai buvo išsilavinusi, plataus akiračio, kilminga moteris, gyvenusi aktyvų visuomeninį gyvenimą, bendravusi su to meto švietusomene (kad ir su poetu Maironiu, kuris svečiuodavosi Skapiškyje), spaudos draudimo metais platinusi draudžiamą literatūrą, o 1904 m. Raseinių krašto bajoro Babianskio dvare savo lėšomis išlaikiusi slaptą mokyklą. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Novoaleksandrovske (Zarasuose) ji mokė vaikus rankdarbių, dalyvavo „Saulės“ draugijos veikloje²³. Dabar V. Silvestravičaitė buvo priversta rūpintis buitinais dalykais – dirbtuvės patalpų remontu, kiaurais stogais, dažyklos įrengimu, staklių parūpinimu, taip pat ieškojo audėjų, tarėsi su į Skapiškį atvykusi LMKD patikėtiniu Viliumi Jomantu. Darbai pradėti tuščioje vietoje, neturint nei įrangos, nei žaliavų, nei raštų pavyzdžių²⁴.

„Nors aš neturtinga, – rašė ji draugijos valdybai, – bet man ne tiek rūpi uždarbis, kiek pastatyti juostų išdirbimą ant aukščiausio tobulumo laipsnio“²⁵. 1920 m. rugpjūčio 31 d. LMKD valdyba patvirtino V. Silvestravičaitės sudarytą dirbtuvės įrangos sąmatą, į kurią įtrauktos vietos staliui užsakytos aštuonerios audimo staklės²⁶. 1920-ųjų pabaigoje prasidėjo darbas.

¹⁹ Trumpa Lietuvos meno kūrėjų draugijos apžvalga 1920–1922, *Mokslų akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 45, b. 88, l. 7–8.

²⁰ A. Sutkus, Meno gyvenimas. Lietuvos meno kūrėjų draugijos 1920 m. darbų apžvalga. I, *Laisvė*, 1921 02 20.

²¹ 1921 m. Lietuvos atstatymo komisariatas kreipėsi į LMKD prašydamas parūpinti tautiškos „meno ir plastikos medžiagos“ su pastatų ir namų pagražinimais, kuri reikalinga tų metų statybos parodai Kaune. Žr.: Lietuvos atstatymo komisariato kreipimasis į Lietuvos meno kūrėjų draugiją, 1921 11 12, MAB RS, f. 45, b. 290, l. 5.

²² Švietimo ministerijos raštas Lietuvos meno kūrėjų draugijai, MAB RS, f. 45, b. 289, l. 9.

²³ D. Bukantas, Ežerėnai, *Vienybė*, 1912 03 27, p. 203–204.

²⁴ Žr.: K. S. Balys, Skapiškis, *Lietuvos aidas*, 1933 09 30; V. Silvestravičaitės laiškas Lietuvos meno kūrėjų draugijos valdybai, Skapiškis, 1920 09 03, MAB RS, f. 45, b. 316, l. 6–7; 1920 09 08, MAB RS, f. 45, b. 289, l. 5; Lietuvos meno kūrėjų draugijos valdybos laiškas V. Silvestravičaitėi, Kaunas, 1920 09 03, MAB RS, f. 45, b. 171, l. 6.

²⁵ V. Silvestravičaitės laiškas Lietuvos meno kūrėjų draugijos valdybai, Skapiškis, 1920 09 03, MAB RS, f. 45, b. 316, l. 6.

²⁶ Įskaičiuota 6 didesnės ir dvejios mažesnės staklės, audimo padargai (mestuvai, verpimo ratelis, kt.), baldai, dažymo katilai ir t. t. (už 2520 auksinų). Dirbtuvės išlaikymas mėnesiui draugijai kainavo 3600 auksinų (mokant vedėjai 1000 auksinų atlyginimą, o 6 audėjoms – po 400 auksinų). Žr.: Juostų dirbtuvės steigimo išlaidų sąmata, 1920 08 31, MAB RS, f. 45, b. 171, l. 7.

Iš pradžių merginos audė juostų pavyzdžius potencialiems klientams pagal LMKD rinkiniuose esančių piešinius, tačiau jau kitų metų sausio mėnesį dirbtuvės globėjo A. Žmuidzinavičiaus pastangomis Kaune buvo parengtas keliasdešimties dirbinių pavyzdžių albumas su siauromis (iki 5 cm) juostomis ir plačiais (40 × 28 cm) takeliais, margintais juostų piešiniu (būtent tokių dirbinių fone audėjos įsiamžino 1921 m. nuotraukoje kartu su savo globėju) (6 pav). Dirbtuvėje nuolat dirbo 6–8 audėjos, kurios audė suvenyrinius audinius: juostas, takelius, kaklaraiščius, užtiesalus, staltieses, kilimėlius. Pagrindinė dirbtuvės veikla 1921 m. sukosi apie Geležinkelio valdybos užsakymą. Vagonams papuošti prirėikė net 750 metrų vienės ir 500 metrų kitos rūšies juostų, kuriomis buvo apsiuvami odiniai diržai²⁷. Siekiant paskatinti audėjas, joms buvo pakelti atlyginimai, V. Silvestravičaitėi leista įdarbinti padėjėją. 1922 m. pradžioje Krašto apsaugos ministerija užsakė dar daugiau juostų kariškių uniformoms ir ginklų dėklams apsiūti. Draugija pradėjo rūpintis kreditu mechaninėms staklėms pirkti, kurios būtų palengvinusios šio ir kitų užsakymų, taip pat didelių audinių, net kilimų, atlikimą²⁸.

Įvairiais darbais apsikrovęs A. Žmuidzinavičius ne visuomet uoliai vykdavo dirbtuvės globėjo pareigas, kurios apsiribojo ne tik menine, bet ir biurokratine priežiūra: aprėpė finansines ataskaitas draugijai, aprūpinimą žaliavomis, su kuriomis buvo nelengva pokario sąlygomis. Šis proziškas darbas kurį laiką buvo patikėtas dailininko žmonai Marei Putvinskaitei, o 1922 m. globėja paskirta Valerija Čiurlionytė-Karužienė. Į Skapiškį kaip konsul-

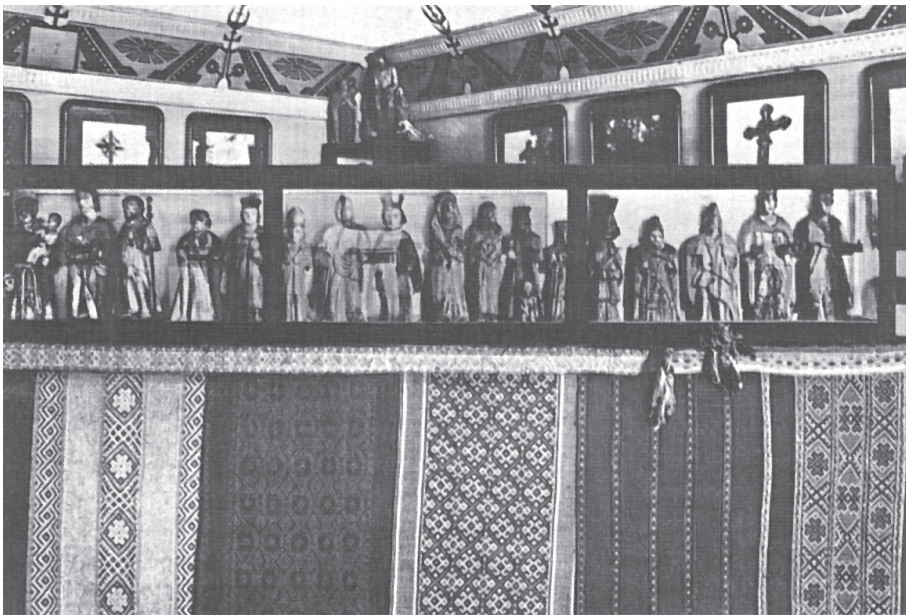
6 pav. Skapiškio juostų dirbtuvės audėjos kartu su globėju Antanu Žmuidzinavičiumi, 1921 m. (G. Jankevičiūtė, *Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003)

²⁷ A. Žmuidzinavičiaus laiškas V. Silvestravičaitėi, 1921 04 15, MAB RS, f. 45, b. 176, l. 5.

²⁸ Juostų dirbtuvė, *Lietuva*, 1922 01 22.

tantas užsukdavęs ir LMKD patikėtinis P. Galaunė²⁹. Abi moterys pirkdavo medžiagas ne tik Lietuvoje, bet ir Leipcige (1922 m. pradžioje M. Putvinskaitė vyko į JAV), kur galėdavo pigiau įsigyti siūlų³⁰.

Dirbtuvės funkcija buvo ir reprezentuoti tautinę kultūrą užsienyje. Privačių asmenų pastangomis juostų ir kitų dirbinių buvo nugabenta parduoti į Jungtines Amerikos Valstijas, buvo skelbiama, kad „audiniai turi didžiausio pasisekimo ne tik lietuvių visuomenė, labai daug jos dirbinių, ypač kaklaraiščių ir kilimėlių, yra išpirkę prancūzai, šveicarai, vokiečiai ir japonų atstovybė Tautų Sąjungoje“³¹. Skapiškyje išaustos juostos, takeliai, kaklaraiščiai buvo eksponuojami 1921 m. Londone Vaikų gelbėjimo fondo (*Save the Children Fund*) surengtoje parodoje, į kurią buvo kviečiamos šio fondo pokariu remtos šalys, tarp jų ir Lietuva³². Bene labiausiai Skapiškio audėjas išgarsino 1925 m. Monzoje (Italija) surengta Antroji tarptautinė dekoratyvinio meno paroda, kurioje greta iš M. K. Čiurlionio galerijos fondų atrinktų medinių skulptūrų, geležinių kryžių, kaisytinių prijuosčių, Adomo Varno kryžių fotografijų, Vinco Svirskio kopyltstulpių ir kryžių nuotraukų buvo eksponuojamos ir pardavinėjamos Skapiškio juostos bei kiti suvenyriniai audiniai (7 pav.). G. Jankevičiūtė mini ir dirbtuvės dalyvavimą 1925 m. Londono maisto parodoje³³. Per juostų dirbtuvės egzistavimą

7 pav. Skapiškio juostų dirbtuvės dirbiniai Antroje tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje Monzoje (Italija), 1925 m. (XX a. Lietuvos dailės istorijos, Vilnius, 1982, t. 1.)

²⁹ K. Čerbulėnas, Liaudies meno kūrybiniai ir organizaciniai aspektai, p. 176.

³⁰ A. Valiuškevičiūtė, Lietuvių dekoratyvinė tekstilė 1920–1940 m., p. 118.

³¹ Žr.: *Centrinis valstybės archyvas*, f. 391, ap. 4, b. 1330, l. 224; *MAB RS*, f. 45, b. 289, l. 9; Juostų dirbtuvė, *Lietuva*, 1922 01 22.

³² Parodykim britams savo tautodailę, *Lietuva*, 1921 09 21; Lietuvių tautodailės paroda Londone, *Lietuva*, 1921 10 21;

³³ Lietuvių tautodailės paroda Londone; G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, p. 213.

skapiškietės audėjos aprūpino Lietuvos šviesuomenę liaudiško stiliaus audiniais ir juostomis. Net poetas Ksaveras Vanagėlis rašė:

*Kam rūpi grožis tas regėti,
Te Skapiškį jis aplankys;
Dirbtuvę juostų kuo puikiausių
Visų raštų, spalvų matys³⁴.*

Įvertindama dirbtuvės vedėjos pastangas 1922 m. draugija pareiškė padėką V. Silvestravičiūtei: „L. Meno kūrėjų draugijos Plastikos sekcija, išnagrinėjusi Skapiškio juostų dirbtuvės darbuotę ir Tamstos joje akciją, vienu balsu nutarė išreikšti Tamstai širdingą padėką už Tamstos triūsą juostų dirbtuvę plečiant ir nenuilstamai savo iniciatyva jos fizionomiją meno žvilgsniu tobulinant“³⁵.

Vis dėlto Skapiškio juostų dirbtuvės istorijoje dar daug nežinomųjų. Kada dirbtuvė nutraukė ryšius su Lietuvių meno kūrėjų draugija? 1922 ar 1923-aisiais? Kada dirbtuvė nustojo egzistuoti? 1925-aisiais (kaip teigia K. Čerbulėnas) ar anksčiau? Dažniausiai teigiama, kad juostų dirbtuvė veikė trejus metus. Duomenų šiais klausimais archyvuose neteko aptikti, o apie tai rašę autoriai pateikia skirtingus atsakymus. Juostų dirbtuvė lyg ir turėjo geras ateities perspektyvas. Dirbtuvės steigėja LMKD aprūpindavo įmonę žaliavomis, realizuodavo jos produkciją ir mokėjo atlyginimus audėjoms. K. Čerbulėno nuomone, dirbtuvės ūkis kentėjo dėl draugijos vadybinio neįžvalgumo, jos negebėjimo tvarkyti įmonės reikalų (prekių pardavimas tik draugijos pastangomis, sandėliuose dėl per aukštų kainų užsigulėję dirbiniai, sutrikęs dirbtuvės finansavimas). Greičiausiai draugijos ir dirbtuvės keliai išsiskyrė dėl finansinių ir organizacinių nesklaidumų, kurie išryškėjo 1922 metais. J. Umbrasas atkreipia dėmesį į tų metų LMKD veiklos krizę, dar paaštrėjusią po Ministrų kabineto ir Švietimo ministerijos reikalavimo atsiskaityti už 1921 m. suteiktas subsidijas, ir ta proga atliktą reviziją³⁶. Tad Skapiškio juostų dirbtuvės istorija dar laukia savo tyrinėtojų.

Negalima nutylėti apie dar vieną garsią audimo puoselėtoją. Tai iš Žemaitijos kilusi Santeklių dvaro (netoli Viekšnių) savininkės Teklės Gruževskaitės globotinė Ona Bagnickaitė (1875–1941) – tapytoja, audėja, kolekcininkė. Apie O. Bagnickaitę pirmiausia prabilta kaip apie garsaus japonų raizinių rinkinio, patekusio pirmos sovietų okupacijos metais į Šiaulių „Aušros“ muziejų, savininkę³⁷. Susidomėjus dvaro paveldėtojos asmenybe, pradėjus tyrinėti amatininkystės reiškinius, buvo prisiminti ir jos nuopelnai Lietuvos dailei, pirmiausia tekstilei³⁸. Bene plačiausiai O. Bagnickaitės asmenį Čikagoje rašytuose prisiminimuose (1971) pristatė menininkę pažinojusi Vanda Daugirdaitė-Sruogienė³⁹. Apie 1885 m. dvare

³⁴ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 184.

³⁵ Lietuvių meno kūrėjų draugijos padėka V. Silvestravičiūtei ir premija 5000 auksinų, 1922 07 05, MAB RS, f. 45, b. 171, l. 11.

³⁶ J. Umbrasas, E. Kunciuviėnė, op. cit., p. 65–66.

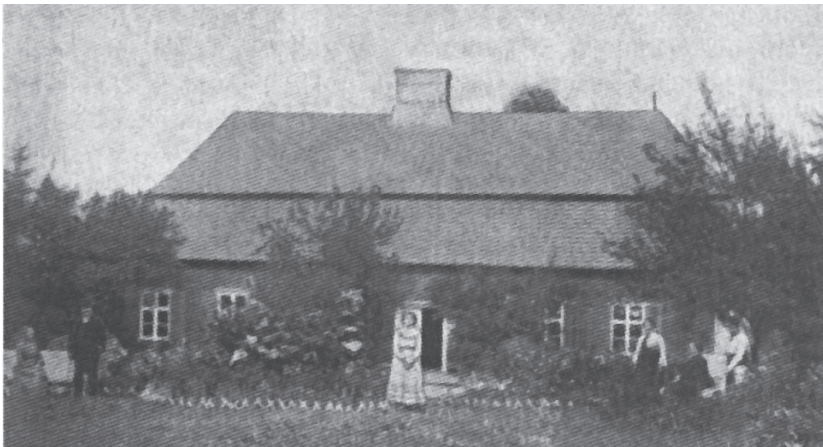
³⁷ V. Rimkus, Japonų graviūros „Aušros“ muziejuje, *Kultūros barai*, 1970, Nr. 4, p. 18–21; L. Laučkaitė, Rytų dailė XX a. pradžios Lietuvoje, *Krantai*, 1998, Nr. 3, p. 58–60; D. Jonynaitė, Onos Bagnickaitės japoniškų graviūrų kolekcijos tyrinėjimai, *Lietuvos muziejai*, 2005, Nr. 1–2, p. 49–53; L. Laučkaitė, Paskutinis dvaro pakilimas: naujovės, *Dvaras modernėjančioje Lietuvoje: XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė*, Vilnius, 2005, p. 59–71.

³⁸ Žr.: G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, p. 212; L. Laučkaitė, Paskutinis dvaro pakilimas: naujovės, p. 67–68.

³⁹ Žr.: V. Sruogienė, Pamirštoji pionierė, *Vienybė* (Akmenė), 1996 07 06 – 07 24.

atsiradusi giminaite vadinta, tačiau greičiausiai nekilminga aštuonmetė Andžė, iš pradžių besisukiojusi su tarnais virtuvėje, vėliau paimta į ponių kambarius, buvo mokoma gerų manierų, lenkų ir prancūzų kalbų, literatūros, skambinti fortepijonu, piešti. Būsimoji Santeklių paveldėtoja kurį laiką Varšuvoje lankė kulinarijos kursus, 1906–1907 m. studijavo (kartu su Mikalajumi Konstantinu Čiurlioniu) Varšuvos dailės mokykloje pas Kazimierą Stabrauską. Po 1908 m. vietoje nenustygstanti mergina net penkerius metus praleido Paryžiuje. Gyvendama japonų kvartale mergina mėtėsi nuo vienos studijos (tarp jų ir Maurice'o Denis) prie kitos, kol galiausiai apsistojo Henri Matisse'o studijoje, kur dvejus metus studijavo tapybą. Tačiau „jos tėviške ir namais“, kaip skelbė tarpukario spauda, tapo Gobelinų manufaktūros mokykla, kurioje išmoko austi⁴⁰. Grįžusi iš Paryžiaus menininkė tapė, Santekliuose buvo iškabinusi keletą impresionistinės stilistikos darbų, tačiau vietinių išjuokta tapybą metė ir atsidėjo audimui. Tam tikslui 1915 m. išsiruošė į Naugarduką (dab. Baltarusija), kur iš pradžių tobulinosi K. Stabrausko audimo mokykloje, vėliau, iki 1917 m., jai vadovavo. 1918 m. grįžusi į Santeklių dvarą O. Bagnickaitė pradėjo rūpintis audimo dirbtuvių įrengimu. Imtis audimo skatino ne tik domėjimasis lietuvių liaudies menu, Vakaruose įdiegta universalus menininko veiklos samprata, bet ir gyvenimo realijos – po Pirmojo pasaulinio karo nusku-ręs, vėliau žemės reformos apkarpytas dvaro ūkis negarantavo sotaus gyvenimo.

Po Zakopanės stiliaus dvarelio (8 pav.) stogu (juo savininkės labai didžiavosi) viename iš salonėlių 1919 m. jau veikė audykla, kurioje poškėjo dvejios staklės. Prie vienu audė pati O. Bagnickaitė, prie kitų sėdėjo samdytas audėjas Jonelis. Kambaryje buvo sukrauti krepšiai su lininiais ir vilnoniais siūlais ar tiesiog neapdorotu pluoštu, ant sienų puikavosi paveikslų reprodukcijos, pačios menininkės sukurti audinių projektai⁴¹. Pasikeitė dvarelio interjeras. Nėrinius ir senamadiškas puošmenas pakeitė Viekšnių keramika, liaudies drožiniai, raštuoti namų darbo audeklai. Susidomėjimas liaudies audiniais suvedė O. Bagnickaitę su paprastomis kaimo audėjomis, iš kurių ji stengėsi sužinoti kuo daugiau apie audimą ir dažymą augaliniais dažais – medžių žieve, lapais, šaknelėmis. Vasarą dvaro kieme kunkuliavo katilai

8 pav. Santeklių dvarelis, XX a. Pradžia (Dvaras modernėjančioje Lietuvoje: XIX a. antra pusė–XX a. pirmą pusę, Vilnius, 2005)

⁴⁰ St. Pakamanis, Gobelinai mūsų parodoje, *Lietuva*, 1923 09 01.

⁴¹ V. Sruogienė, Pamirštoji pionierė, *Vienybė* (Akmenė), 1996 07 17.

su linų ir vilnų gijomis, kurios nudažytos buvo džiovinamos pavėsyje, vėliau vėl mirkamos ir dar kartą dažomos, kol įgaudavo norimą atspalvį. Menininkė ypač domėjosi žemaičių audiniais, juos rinko, perpiešdavo raštus, šventadieniai specialiai išsiruodavo į atlaidus ar turgus, ieškodama senesnių ir įdomesnių audinių.

O. Bagnickaitė mėgo bendrauti, palaikė ryšius su Viekšnių šviesuoliais, buvo artima Biržiškų ir Daugirdų (V. Daugirdaitės-Sruogienės tėvų) bičiulė. Balio Sruogos ir Biržiškų paraginta menininkė pradėjo eksponuoti savo darbus parodose. 1921 m. pirmojoje žemės ūkio parodoje Mažeikiuose iškabinti jos kilimai, takeliai, užuolaidos, languoti pledai sukėlė didelį susidomėjimą, visi buvo išpirkti. Vėliau sekė parodos Kaune, Šiauliuose. Liaudiškos stilistikos audinius ir dekoratyvinės kompozicijos gobelenus dailininkė eksponavo 1923 m. antrojoje apžvalginėje lietuvių dailės parodoje, kurią organizavo LMKD Plastikų sekcija, aktyviai dalyvaudavo žemės ūkio parodose Kaune (1923, 1924, 1926, 1928, 1930 m.), kuriose pelnydavo medalius ir premijas už audinius⁴². O. Bagnickaitės pasirodymai Kaune 1923 m. (apžvalginėje dailės ir žemės ūkio parodose) aukštai įvertinti spaudoje. Lankytojus sužavėjo tikra naujiena Lietuvos padangėje – dekoratyvūs, spalvingi gobelenai, vaizduojantys Vytį, Kazio Šimonio maniera stilizuotus gėlių žiedus, liaudiškų prijuosčių tulpių raštus. „„Lietuvos valstybės ženklas“ – tai stipriai savo simbolingumu pagaunantis vaizdas, – emocionaliai spaudoje rašyta apie gobeleną „Vytis“. – Iš tamsios žemės iškyla žirgas su karžygiu į saulę, aplietas rausvos aušros šviesa ir gėlės, pindamosios ties žirgo kojomis, žaidžia saulės atspindžiais; spalvos iš viršaus – iš gelsvos saulės pereina iki apačios per raudonumą į tamsų „violet“, lyg skęsdamos žemės gelmių tamsoje“⁴³. O. Bagnickaitė menininkų bendruomenei buvo žinoma: Lietuvių meno kūrėjų draugija 3-iojo dešimtmečio pradžioje užmezgė ryšius su menininke, planavo išplėsti jos dirbtuvę ir ją perimti savo žinion⁴⁴. Galėjo draugijai dailininkę pristatyti ir su ja bendravęs rašytojas B. Sruoga⁴⁵. Teigiama, kad ir pati menininkė ieškojo ryšių su lietuvių dailininkais, kad savo iniciatyva susipažino su Kaziu Šimoniū ir A. Žmuidzinavičiumi⁴⁶. Tačiau draugijos planas išplėsti dirbtuvę, kaip ir kiti užmojai plėtoti taikomąją dailę, liko neįvykdyti.

O. Bagnickaitės kūryba įgavo didesnę pagreitį po 1931 m. pažinties su Vince Jonuškaitė-Zauniene – dainininke, visuomenininke, liaudies meno kolekcininke, kurios tautodailės rinkinys galėjo konkuruoti nebent su A. Žmuidzinavičiaus sukaupta kolekcija. V. Jonuškaitė-Zaunienė anuomet aktyviai ieškojo Lietuvoje audėjų, kurios, prižiūrimos menininkų, kurtų serijinę liaudies tekstilę. Dainininkė buvo modernaus būsto dekoravimo liaudies meno formomis šalininkė. Būdama įtakingo diplomato žmona ji parūpino O. Bagnickaitėi stambių užsakymų (užsienio reikalų ministro butui, Lietuvos diplomatinėms atstovybėms užsienyje), tiekė Sūduvos regiono raštų pavyzdžius. Nuo 4-ojo dešimtmečio gobelenus ir dekoratyvinius audinius O. Bagnickaitė dažniau margino prijuosčių kaišytinių tulpių ir rinktinių juostų raštais. V. Daugirdaitės-Sruogienės tvirtinimu, būtent O. Bagnickaitės pavyzdys įkvėpė Antaną Tamošaitį 4-ojo dešimtmečio pradžioje susidomėti audimo menu ir jos patirtį pritaikyti platesniu mastu⁴⁷. Po globėjos T. Gruževskaitės mirties 1937 m. O. Bagnickaitė tapo Santeklių dvaro paveldėtoja. Įsibėgėjusią garsios audėjos veiklą nutraukė so-

⁴² *Parodos komiteto biuletėnis*, Kaunas, 1928, Nr. 3, p. 12.

⁴³ St. Pakamanis, Gobelinai mūsų parodoje.

⁴⁴ Trumpa Lietuvių meno kūrėjų draugijos veikimo apžvalga 1920–1922, *MAB RS*, f. 45–88, l. 7.

⁴⁵ B. Sruoga dalyvavo LMKD veikloje, 1925–1926 m. buvo draugijos pirmininkas.

⁴⁶ St. Pakamanis, Gobelinai mūsų parodoje.

⁴⁷ V. Sruogienė, Pamiirštoji pionierė, *Vienybė* (Akmenė), 1996 07 20.

9 pav. Koplytstulpis buvusioje Santeklių dvarvietėje, pastatytas dvaro savininkėms atminti 1999 metais

vietų okupacija. 1940 m. nacionalizavus dvaro turtus, čia turėti meno rinkiniai (tarp jų ir vertinga Edo laikotarpio japonų ražinių kolekcija) atsidūrė Šiaulių „Aušros“ muziejuje. 1941 m. birželio 14 d. dailininkė buvo išstremta į Ogudujaus miestelį (Kalnų Altajaus autonominė sr.), kurio ligoninėje tais pačiais metais mirė (9 pav.).

Kad audimas tarpukariu buvo plėtojamas ne tik Santekliuose, bet ir kituose dvaruose, liudija J. Širkaitės monografija apie dailininkę S. Dembovskytę-Romerienę (1885–1972). Autorė aprašo, kaip dvarininkė, 3-iojo dešimtmečio pradžioje išsigijusi Šiauliuose ketverias audimo stakles, jas pargabeno į Tytuvėnų dvarą ketindama įrengti dirbtuvę-mokyklą⁴⁸. Šie planai, kaip ir O. Bagnickaitės atveju, buvo susiję su blogėjančia nepriklausomos Lietuvos dvarininkų finansine padėtimi, nacionalizuotais miškais ir dvarais. Nepavykus kartu su Lodziės fabrikantu Tytuvėnuose įsteigti medvilninių audinių fabriką ir taip pakelti finansinį gerbūvį, S. Dembovskytė-Romerienė nutarė užsiimti audimu. Šiam darbui iš Vilniaus pasikvietė A. Mohl audimo mokyklą baigusius audėjus Józefą Tajkowską ir Antonį Salewską bei instruktorius F. Janiką. Dailininkė nerinko ir nestudijavo liaudies meno, pati kūrė audinių ir kilimų projektus, pati ruošė verpalus, parinkdavo dažytus siūlus savo suprojektuotiems audiniams. „Mylėjau tą savo audimo verslą, – rašė dienoraštyje S. Dembovskytė-Romerienė. – Mėgdavau žiūrėti, kaip staklėmis slinkdavo dryžuoti ryškiaspalviai užtiesalai, kuriais buvo apklotos visos Tytuvėnų dvaro lovos ir sofas, o paskui, kai pasidarė madinga, tai ir visos apskrities: ir pas kaimynus, ir dvaruose, ir kaimeliuose. Mano audėjai Józefas ir Antonis nespėdavo sekti gausiais pavyzdžiais. Audėme užtiesalus, languotas skaras, pledus, naminių milą, kuriuo rengėsi ir Eugenijus, ir visa šeima“⁴⁹. Verslui išsiplėtus, audykla iš salono perkelta į stalių dirbtuves.

Akivaizdu, kad amatų sąjūdžio sukelta tradicinio audimo banga, skatinama visuotinio susidomėjimo liaudies menu, to meto šviesuomenės pomėgio rinkti tautodailę ir ypač audinius, persirito per visą šalį – nuo Vilniaus krašto iki Aukštaitijos ir Žemaitijos. Tačiau žinome toli gražu ne viską apie XX a. I pusės tekstilės plėtotę. Vis išskylantys nauji faktai

⁴⁸ J. Širkaitė, op. cit., p. 83.

⁴⁹ Ibid., p. 83.

neužpildo baltų audimo istorijos dėmių, o greičiau skatina ją intensyviau tyrinėti. Todėl tekstilės entuziasčių pastangos negali būti traktuotos kaip fragmentiški ar nereikšmingi bandymai prikelti į praeitį nueinančią tradiciją ir suteikti jai kitą kvėpavimą. Amato organizatoriai, veikiami kapitalizmo pagimdytų pozityvizmo idėjų, kreipė kaimo gyventojus modernesnės gyvenamosios linkme, skatino pajusti savo rankų darbo vertę.

Ar girdėjo viena apie kitą didikų luomui priklausiusios A. Mohl, V. Silvestravičaitė, O. Bagnickaitė, S. Dembovskytė-Romerienė, ar buvo kada nors susikirtę jų keliai? Audimo meistras F. Janikas simboliškai sujungia net kelių tekstilės puoselėtojų kartų pastangas – nuo pagrindų klojimo XIX a. pabaigoje vienoje pirmųjų J. Montvilos dirbtuvėje „Birutė“, darbo XX a. pradžios A. Mohl audykloje Rečioje iki audimo tradicijų puoselėjimo jau nepriklausomoje Lietuvoje Tytuvėnų dvare. Kas vienija šias moteris? Bendras tikslas, pozityvūs idealai, veiklos universalumas, kuris būdingas intensyviai besiplėtojantiems kultūros etapams, iškeliantiems aktyvias, visapusiškas asmenybės. Dar – rūpestis dėl tėvynės kultūros likimo, įžvalgumas, intuityva, gebėjimas numatyti veiklos perspektyvas. Serijinė dailių dirbinių gamyba – komercinė sritis. Neatsitiktinai ilgiausią tekstilės plėtros stažą sukaupė A. Mohl, kurios veikla nuosekliai sulydė visas verslui būdingas grandis – gamybą, aprūpinimą žaliavomis, kreditavimą, dirbinių supirkimą ir jų realizavimą. Sunkiau sekėsi toms, ant kurių pečių gulė visi rūpesčiai (O. Bagnickaitė) arba kurių veikla priklausė nuo kitų institucijų malonės (V. Silvestravičaitė). Dirbtuvių steigėjos siekė tautinę tradiciją derinti su atvirumu pasauliui, su pažangiomis technologijomis. Jų veikloje susiliejo tradicijų tęstinumo ir atsinaujinimo motyvai, idealizmas ir praktiškumas. Dabartinė dailėtyra, atsikračiusi sovietinio „objektyvizmo“ principo, orientuota ne tik į elitinio, bet ir marginalinio pobūdžio reiškinius, itin palanki tolesniems šiame straipsnyje aptartos tematikos tyrinėjimams.

Gauta 2007 07 30
Parengta 2007 08 06

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Traces of old weaving workshops: Vilnius. Skapiškis. Santekliai

Summary

The object of the article is to overview less known facts concerning the development of weaving in the late 19th and early 20th century, cherishers of weaving, mainly landladies, who established weaving workshops and contributed their efforts to the further development of this traditional trade.

Countess Anna Mohl, earlier than other landladies, took interest in weaving art. She founded her first weaving workshop in the native manor of Juozapynė (Józefinów, province of Vitebsk, now Belarus) before 1890. From 1904 existed her second weaving workshop-school in Rzeczcica (province of Vitebsk, Belarus). In an attempt to spread out handicrafts in extensive sections of the population, in 1913 Anna Mohl established a weaving workshop-school at boys' orphanage of Juozapas Montvila in Vilnius (Rasos settlement). The countess played an important part in the popularization national traditions and trades in the culture of that period.

After restoration of the independence of Lithuania in 1918, organization of public life and

employment of population began. In 1920, Society of Lithuanian Arts Creators organized a workshop of sashes in Skapiškis, which was headed by Vanda Silvestravičaitė – an emancipated and noble public woman who took part in social activities. Traditional Lithuanian sashes, tablecloths, runners, strips of carpets, neck-ties and other textile souvenirs made a great number among the artefacts of the workshop's produce.

In 1919, in the manor of Santekliai (near Vieکشniai), a weaving workshop was established by Ona Bagnickaitė (1875–1941) – the owner of this manor and an artist who studied painting and weaving in Warsaw, Paris and Naugardukas (now Belarus). O. Bagnickaitė created tapestries and decorative textiles decorated by patterns of national character. In the beginning of 1920s, in the Tytuvėnai manor there existed a weaving workshop founded by the artist and landlady Sofija Dembovskytė-Romerienė (1885–1972).

The author comes to a conclusions that founders of the workshops, with their modern mentality, combined national traditions with the openness of mind and innovations, continuation of traditions and tendencies of the new capitalist age.